

ható nyilvánulásainak tekintjük, melyek az eszméknek, reménynek kölcsönös közlése által a szellemi kapcsolatot szorosabban fűzik s a melyből az egyes tagok új hitet, új reményt és bátorságot merítenek.

Mi reméljük és hisszük, hogy a hármasság köztől — melynek egyes szálaikat az amerikai, angol és magyar unitáriusok fonják — nem hamar szakad el (Préd. 4, 2.)

Ezen érzelmek és eszmék tolmácsolása végett küldöttük önökhöz nevezet! követünket s midőn őt önök tapasztalt szíves jóindulatába ismételtén ajánljuk, buzgón kérjük a Mindenható Istent, a ki az Associatiót megsegítette, hogy alig félszázados fennállása óta az unitárius egység érdekében oly sok szép és hasznos szolgálatot tehettek, jelen gyűlésekre is terjessze ki áldásos segédelmét, hogy most is sikerrel munkálkodhassanak a szabad, felvilágosodott kereszténységnek, az unitarizmusnak szilárdításán.

Ferencz József,
magyar unitarius püspök.

Kovácsi Antal,
titkár.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Könyvismertetés. Das Elend und die Noth der protestantischen Kirche. Sendschreiben stb. nebst Aufforderung Unitarische Gemeinden in der protestantischen Kirche zur Abhülfe der Noth zu bilden und zu gründen von Dr. H. I. Borden. Herford 1881.

E kis füzet szerzője előadván, hogy 1876-ban megjelent könyve, melynek az volt a célja, hogy a nagy zavarban levő theologiai tudomány előtt megmutassa az ösvényt, melyen haladva, a zavarból kimenekedjék, nem talált céljához méltó elismerésre és méltatásra; ennek okát abban találja, hogy a papok nem hallgatják meg az igazságot, ha világi ember mondja.

Élénken festi a zavart, melyet a protestans egyházban az orthodoxok elfogultságukkal, a liberalisok pedig tagadásaiikkal eléidéztek. Hogy az orthodoxok nem szeretik az igazságot, azon nem csodálkozik; de annál hevesebben kikel a liberalis theologusok ellen, hogy hiúságuknak és önhasznuknak, nem pedig uruknak, a Krisztusnak kívánnak szolgálni.

A liberalis theologusokat azzal vádolja, hogy rontanak; elismerik a történelmi Krisztust; de tagadják a benne és általa nyilatkozó isteni kijelentést, tagadják feltámadását, s ez által egyáltalában a feltámadást és az örök életet — a keresztény vallás sarkkövét. Ez által ellentétbe hozták a theologiai tudományt az evangéliummal, a hitcikkelyeket a keresztények hitével, hidegséget, hitelenséget, vallástalanságot idéztek elé; sem az orthodoxus, sem a liberalis papok nem értenek egyet, s különösen nem éreznek együtt hallgatóikkal, ezért a keresztény vallás elvesztette nemesítő, művelő hatását.

Hogy tehát eleje vétessék annak, hogy orthodoxus közösségek a liberalis papokat üldözzék, a liberalis papok pedig hi-

vatalukban ostromolják a keresztény vallás tanait, erre egyedüli módnak tartja szerző:

„hogy a községeknek azon tagjai és azok a papok, kik érzik, hogy a hitcikkelyek tartalmával többé nem értenek egyet s különösen a szentháromság tanát nem ismerik el, az országos egyházból lépjenek ki és alapítsanak unitarius egyházakat, hogy ez által az apostoli kereszténységet, miként a két első száz évben Kr. u. élt, ismét helyre állítsák, a mint szerző ezt 1876-ban megjelent könyvének előbeszédében előkészítőleg ajánlotta.“

Megjegyzi szerző, hogy ez szakadást idézne elé a protestans egyházban; de azzal vigasztalja magát, hogy habár tíz év alatt a protestans Németországnak mindenik egyházi kerületében csak egy-két unitarius község alakulna is, azok mennyi jegeczesedési pontok lennének a keresztény igazság — író szerint — az unitarius kereszténység számára. Ajánlata elfogadására kedvező alkalmat nyújt az, hogy az unitariusok, kiket eddig Németországban egyházi történelmi munkákból csak sektának ismertek, most szellemi összeköttetésbe iparkodik lépni az egész keresztény világ nagyobb részével. Ezen törekvést felismerte szerző az Unitarius Kis Tükör német fordításából, a melyből teljesen megismerhetni az unitarius hitcikkelyeket, viszonyokat és az egyház irodalmát; valójában megálázónak tartja író a német egyházi szervezetre, a theológusokra, névszerint pedig Poroszországra nézve, hogy Erdélyben és az avval szomszédos Magyarországnak nagyobb lelkiismereti szabadság és theologiai öntudat van, mint például Berlinben, melyet kiválólag az értelmiség városának neveznek.

Az unitarius viszonyokra vonatkozó statistikai adatok közlése után azt mondja: hogy a Kleiner unitarier Spiegel-ben felmutatott tények szerint nagyon is ideje már, hogy Németországban az értelmes emberek a dogmák szolgátságából kiszabadítsák magukat s azáltal a béke utját egyengessék; hogy e végre bizalmat és bátorságot keltsen, közöl a Kis Tükörnek a hitcikkelyekre vonatkozó szakaszából szóról-szóra hat pontot.

Szerző azt állítja, hogy 1876-ban megjelent könyve mindenekben megegyezik az unitarius hitvallással, csak hogy nézeteit nem adta elé rendszerben. Éppen ezért, élete hátralevő részét arra használta fel, hogy egy kimerítő, rendszeres munkát írjon a keresztény vallás igazságairól az új szövetségnek alapján, a természeti tudományok szempontjából. E kéziratot bétette a strassburgi könyvtárba, hogy halaki mint opus posthumum-ot kiadja, s a 80 évében álló író ohajtását valósítja.

Ez után újból ismételvén, hogy az orthodoxia elfogultságával tudatlanságot, a rationalismus és liberalismus rosztalon járva, a keresztény igazságok ellen kételyeket támasztott, s a

vallástalanság és hitetlenség terjesztése által eléidézte a társadalmat fenyegető bajokat — a socialis democratiát és nihilismust; hogy e visszasságokat megszüntessék, ismételten felhívja a nempapokat unitarius egyházak alapítására; ismerteti alapszersmind említett kéziratát.

Az eddig eléadottakat a tudomány és tapasztalat, a valóság és erkölcs nevében készséggel aláírjuk; ámde a midőn a szerző kézírata ismertetésére a 24. lapon így szól:

„Jelentékeny eléhaladásnak fog feltűnni, hogy abban az emberi lélek, melynek Krisztus tanítása által szentté kell lenni, az egyéb mérhetetlen (természeti erők) közé számítatik és ez által elenyésztetik az a szakadás, mely a szellem és természeti erő között eddig a tudományban megvolt“; és midőn az emberi szellem legmagasabb, eddig meg nem fejtett problémáit a tapasztalat utján akarja megfejteni, ekkor, mondjuk, azon meggyőződés keletkezik bennünk, hogy szerző e részben téved; s bár vonatkozó felfejtéseit nem ismerjük, legyenek azok bárminő elmések, mégis bátran kimondjuk, hogy csak curiosumok lehetnek.

A kis füzet függelékéül tekinthetjük azt a 21 tételt, melyeket az író egy leendő protestans concilium által megvitatatandókul kitűz.

Elmélkedését és felhívását az író így rekeszti be: „Hogy menynyre szükséges unitarius egyházak alakítása, abból is kitűnik, hogy zsidók és mohamedánok addig bizonyosan nem lesznek keresztényekké, míg az a hit, hogy Isten egyetlen-egy és megoszthatatlan, ismét helyre nem állittatik. Az unitarius hitvallást maga Jézus Krisztus mondotta ki ezen szavaival: Ez pedig az örök élet, hogy tégedet egyedül ismerjenek lenni igaz Istennek és akit elbocsátottál, a Jézus Krisztust (Ján. 17. 3.)

K. A.

Ferencz József püspök „Unitarius Kis Tükre“ mely a magyar unitarismus iránt, mint épen a tennebbi czikk is mutatja, a németek közt is felkeltette a figyelmet, minthogy magyar első kiadása teljesen elfogyott, rövid időn második és ujonnan átdolgozott kiadásban jelenik meg. A második kiadás nagyobb terjedelmű leendő.

A Prot. Theologiai könyvtár XIV. kötet „A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve“. 1—XII, 360 l. 8-r. Irta Zsilinszky Mihály. Első kötet: A reformatiótól a bécsi békeig. Részletesebb ismertetésébe nem bocsátkozhatunk e műnek. De azt ki kell mondanunk, hogy szebben és jobban írott történelmi munkát, mint a Zsilinszkyé, keveset olvashatni. E mű igen emlékeztet a történelmiírás Macaulay-i stíljére. A Prot. Egylet ily művek közlése által irodalmi vállalata terjesztésére cselekszik.

Az iskolázás jelene Angolországban című munka első kötete Felméri Lajos kolozsvári egyetemi tanártól megjelent. E nagybecsű munkára később visszatérünk, addig is felhívjuk rá t. olvasóink figyelmét. Ára: 1 frt 80 kr. Kapható Kolozsvárt Stein és Demjén könyvkereskedőknél.

Gyakorlati biblia magyarázatok, negyedéves szakfolyóirat. Szerkeszti és kiadja Garzó Gyula békésgyomai reform. lelkész. Ára egész évre 2 frt. A magyar irodalom oly szegény még ma is népszerű b. magyarázatokban, hogy minden vállalatot, a melynek célja e hiányon segíteni, tárt karokkal kellene fogadnunk. A Garzó Gyula vállalata ezt meg is érdemli. Jelenleg a két első füzet fekszik előttünk. Tartalmuk elég változatos, mert a biblia mindkét részéből és a bibliai iratok többféle neméből közölnek magyarázatot u. m. A biblia rövid ismertetése, Könyves Tóth Kálmántól, Mózes első könyve Koren Páltól, Sámuel első könyve Haan Lajostól, a Zsol-tárok könyve Garzó Gyulától, Dániel könyve Barakonyi Kristóftól, Pál első levele Timotheushoz Garzó Gyulától. Térszúke miatt csak röviden szólhatunk az egyes magyarázatokról. Az első mind tárgyánál, mind kidolgozásánál fogva méltán áll azon a helyen. A második ellenben többféle kifogás alá jöhet. Az író azt akarja kitüntetni, hogy a Mózes könyve teljesen egyöntetű, abban minden jól van úgy a hogy van. Az irás Istentől ihletett, tehát Isten megmutatta Mózesnek a multat, ő tudta és meg is írhatta azt. Meglehet, hogy vannak többen még ma is, a kik e tant tartják boldogitónak, de hogy az mily kevésbé czélszerű, kivált mikor az egyszerű felfogásu népnek akarunk megmagyarázni valamit, mutatják éppen e magyarázatok. Az író szóról-szóra veszi a könyvet, de már az első sornál annyira megakad, hogy kénytelen a fürkészést bezárni és e helyett tanítványait az utolsó napra készíteni, mely közeledik. Vajjon nem lett volna-e jobb vagy mellőzni az ilyen kérdéseket, vagy pedig a tudósok oly nagy számával együtt megengedni, hogy e könyvben egy primitív nép még primitívebb gondolkozása van leírva, nagy és még ma is csak részben érthető dolgokról. Ekkor nem kellett volna aztán a teremtés fogalmát egy még érthetlenebb — a csoda — fogalmával határozni meg, nem kellett volna kitérésekhez folyamodni az oly helyeknél, a hol szembetűnő hiány és ellenmondás van (17, 18, 73 stb. lap). Azt már csakugyan nem lehet érteni, hogy a 71-ik lapon, mi okból és mi uton-módon kellett ismét az utolsó napra és a halottak feltámadására hivatkozni. Avagy a teremtés elbeszéléséből ezt kell kimagyaráznunk?

A többiek sokkal nagyobb tapintatossággal és sokkal kevesebb szószaporitással vannak írva elannyira, hogy mi e vállalatot csak e két füzetből ítélve is, bátran ajánlhatjuk lelkészeink figyelmébe. A délutáni biblia magyarázatnál és az ifjak bibliai oktatásánál is sok hasznát vehetik.

A füzetek kiállítása elég csinos és a bibliai idézetek feltűnő kiemelése helyes, de már hogy a 24-ik lapon (alulról a 4-ik sor) „az a leggyümölcsözőbb felosztás a hitéletre nézve“ mi szükség volt erre, nem könnyű megérteni. Ha e mondatnál egyáltalában volt szükség rá, akkor az a többi részét illeti.

Uj magyar Athenás („Ujabbkori magyar prot. egyh. írók életrajzi gyűjteménye“) ily czimű munkára bocsátottak megrendelésre felhívást Szentkuty Károly, Kálmán Farkas ref. lelkészek és Bierbrunner Gusztáv ág. ev. lelkész. A mű Bod Athenásának kíván folytatása lenni. 1760—1880-i időkből a Királyhágón túl és innen élt vagy élő 470 magyar protestáns egyházi író életrajzát adandja legnagyobb részt önálló kutatások nyomán. Terjedelme 40 ny. r. iv, ára 4 forint leend, mely az átvételkor fizetendő. A megrendelés Szentkuty Károlynak czimzendő (Pozbán, u. p. Füss, Bars m.) Ajánljuk lelkészeink figyelmébe e derék vállalatot.

Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelő harmadik évfolyamának máj. juniusi (V.—VI) füzete következő tartalommal jelent meg: Nézzük meg sebe-

inket! Czelder Márton. Hégel bölcsészeti rendszerének vázlata, Dr. Heiszler József. A Mormonok ismertetése. Közli: Molnár Zsigmond. A katolikus rendek nagytöbbségének felirata. Latinból fordította: Csuthy Zsigmond. Bemiszsziói képek. (A stuttgarti ev. diakonissza-intézet.) Láng Adolf. Külmiszsziói szemle. A nagybányai reform. egyház paojai 1547-től 1700-ig. Katona Lajos. A legrégibb magyar reform. templomi ének. Kálmán Farkas. Ének ügy. Ivánka Sámuel. Leendő énekeskönyvünk érdekében. Szánthó Gábor. A régiék. Közli: Szilágyi Sándor. Külföldi könyvészet Alkári. Külföld, Belföld. Könyv- és lap-szemle. (A többi folyóiratokról térszúke miatt jövő számban.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Kovács János barátunk, tanár követségi missiója, mint az angol lapok közleményeiből látjuk, a küldetéséhez kötött várakozásnak megfelelőleg, a legszebben sikerült. Az angol unitariusok kiváló örömmel fogadták körükben a magyar unitariusok követét, kit különben is londoni akadémiai éveiből sokakhoz személyes barátság fűzött. Elismeréssel kell méltányolnunk, hogy most, a midőn angol barátaink a budapesti gyülekezetnek pénzbeli segílyt ajánlottak fel, az Egyh. K. Tanács Főt. Ferencz József püspök úr indítványára egyhangulag elhatározta, hogy a brit és külf. unitarius társulat ez évi közgyűlésére képviselőt küld, ki érzelmeinknek élő szóval adjon kifejezést s a magyar unitarius egyház, s különösen a budapesti hitközség viszonyait részletesen ismertesse. Kovács ügyünk érdekében a gyűléseken nagy hatással beszélt, irántunk a rokonszenvet fokozta s új barátokat hódított a magyar névnek. A társulat gyűlésein kívül részt vett a lelkészeknek évenként tartatni szokott közösszejövetelében, a vasárnapi iskola gyűlésén és más meetingeken mindenütt arra törekedvén, hogy az összeköttetést szilárdítsa. A budapesti ekklezsia részére felolvasást tartott és több helyen prédikált, s lelkesült előadása, az angol nyelvnek helyes kezelése és tisztán érthető kiejtése lebilincselte hallgatói figyelmét. Örömmel értesültünk, hogy e sikereket láthatóbb siker is követte, a budapesti ekklezsiának tekintélyes összegeket eredményezvén. Kovács most hazatérő útjában van, melyen szándéka a continens több liberalis lelkészét meglátogatni. Pár nap mulva megérkezik. Hozza Isten szerencsésen körünkre!

Dr. Martineau Jakabot, az ősz tudóst és a londoni unitarius akadémia igazgatóját az a kiváló megtiszteltetés érte, hogy 43 év alatt volt összes tanítványai egy levélben felkérték, hogy tartana nekik egy beszédet londoni templomában, honnan mindnyájokat az ige hirdetésére kibocsátotta. Készséggel fogadta el a felhívást és meg is tartotta — a mint ő nevezi — tán hatytyudalát. Mély philosophiai beszédét a prófétai ihlettség lengette át. Most is, mint mindig, az öröklétü valóságok örökváltozatlanságát bizonyítgatta a külső tekintélyekkel, a logikai okoskodásokkal és egyházi tantételekkel szemben, mint a melyek már vagy eltűntek, vagy értéktelenné lettek. „Bizonynyal azok az isteni jóslatok, melyek a szívet legmélyebben meghatják, nincsenek megírva. A mi őket fentartja és élteni, az a hit, hogy az Isten lelke valamint régen, ugy most is működik és mindörökké működni fog az emberi lélekben.“ A zsidó istenfogalom eltűnt. Ma a vallásos lélek nem talál megnyugtatót abban, hogy Jézus volt az, a ki régen megígértetett s a kinek engesztelő munkája által állott helyre az Isten és ember közötti benső viszony. „Ha ugy akartok, hogy részetek legyen a menyországban, gyűjtsetek oly kincset, melyet